Kliimamuutus-migratsioon-toidujulgeolek-poliitika - kas täiuslik torm?

Harri Tiido

Kliimamuutus, migratsioon ja toidujulgeolek koos poliitikaga, lisatuna pandeemia ja Ukraina sõja mõju tarnepoliitikale. Kas see kõik moodustab kokku täiusliku tormi, on raske öelda, kuna alati on võimalik, et tulevikus võib meil ees olla mõni veelgi „täiuslikum kombinatsioon“ negatiivsetest mõjuritest.

Hakatuseks pakun välja osalise tormi, ehk pandeemia, Ida – Lääne vastuolude süvenemise ja lisandunud Ukraina sõja koosmõju rahvusvahelistele tarneahelatele. Päevakorras on ilmne vajadus olemasolevaid tarneahelaid muuta, suunamaks tooraine hanked ja tootmise siirdamine nii-öelda usaldusväärsematesse riikidesse. Kui me võtame kokku erinevad muutused koos Euroopa otsusega viia majandussuhted Venemaaga miinimumini, siis on võimalik, et me oleme tunnistajaiks uue kaubandusbloki tekkele. Sellesse kuuluksid ideaalvariandis demokraatlikud riigid, milledel oleks sarnane majanduslik ja regulatiivne taust. Tegemist on ka tootmise toomisega tarbijale lähemale, soovitavalt koduriiki. See oleks tarneahelate mitmekesistamise maksimaalsemat laadi variant. Kui Euroopa Liidu ja USA viimase aja otsuseid vaadata, siis näib selline suund puudutavat eelkõige strateegilisi sektoreid, nagu lennundus, autotööstus, mikro-elektroonika, meditsiiniseadmed ja farmatseutika. Kuid see puudutaks ka maavarasid, energeetikat ja põllumajandustoodangut ning loodusvarade töötlemist. Ja tootmise kodumaale toomine võib tähendada ka näiteks kohalikul toorainel põhineva toodangu suuremat väärindamist kohapeal, selle asemel, et tooraine puhtalt või vähetöödeldud kujul mujale müüa. Taoline areng oleks kasulik ka koduriigi majandusele ja rahandusele.

Senise poliitika muutmine ja tarneahelate lühendamine on aga kulukas ja aeganõudev. Ennustuste kohaselt suunatakse eeloleva viie aastaga ümber umbes 26% globaalsest ekspordist. Ei oska hinnata, kas seda on palju või vähe, kuid muudatusteks on tungivad poliitilised põhjused. Isegi kui jätta kõrvale pandeemia mõju tarnetele on juba mõnd aega täheldatav teatud tooraine saamise keerulisemaks muutumine. Harilikult räägitakse maavarade puhul naftast ja gaasist, kuid üha tähtsam on niinimetatud haruldaste maavarade saadavuse tagamine.

Need maavarad on kriitilise tähtsusega tehnoloogia arengus. Ja nende paiknemine maailmas on ebaühtlane. Suur osa tarnetest pärineb Hiinast, kuid

kasvav roll on Aafrikal. See seletab ka Hiina aktiivsust suhtluses Aafrika riikidega., kuigi mõne maavara, näiteks liitiumi puhul on nähtav huvi ka Ladina-Ameerika vastu. Mustale mandrile on aga kasvavalt pürginud ka Venemaa. Ja mõlemad nad on seal edukamad kui lääneriigid. Hiina ja Venemaa ei esita mingeid nõudmisi demokraatia või inimõiguste või muu sellise vallas, lisaks ei ole neil ka koloniaalmineviku taaka. Näiteks Vene Wagner grupp ja selle palgasõdurid on mitmes Aafrika riigis sõlminud lepinguid, mille kohaselt neile tasutakse maavaradega. Näitena võib tuua Kongo Demokraatliku Vabariigi, kus Wagner on vaikselt, kuid kindlalt seisundit tugevdanud sealse valitsuse toetamisel. Kongo annab aga umbes 2/3 maailma koobalti toodangust. Lõuna-Aafrika annab aga umbes 70% plaatinast.

Kui aga haruldasi muldmetalle tervikuna vaadata, siis tagab Hiina seni 60% nende toodangust. Hinnanguliselt kasvab nõudlus kriitiliste metallide järele maailmas aastaks 2040 umbes neli korda. Kui aga eraldi võtta ioon-liitiumakude jaoks ja paljuks muuks hädavajalik liitium, mida mainisin Ladina-Ameerika kontekstis, siis selle nõudlust arvatakse kasvavat kuni 42 korda. Lääneriikides on haruldasi muldmetalle suhteliselt vähe, USA-s leidub neid, Austraalias, kuid ka Põhjamaades – Rootsis ja Soomes. Mõlemas viimatimainitus tegeletakse ka nende kaevandamise või selleks valmistumisega. Põhjamaade näide viitab aga sellele, et taolisi maavarasid leidub geoloogilisel Skandinaavia platvormil, millel paikneme ka meie. Ehk teisisõnutsi – geoloogilised uuringud, mida Eestis vist ka tehakse, võivad anda meile võimaluse midagi neist toota. Vastu astuvad kindlasti looduskaitsjad ja kõik need, kes oma kodukoha lähedale kaevandusi ei soovi. Kuid küsimus on ilmselt pigem tehnoloogias – tuleb leida lihtsalt lahendus keskkonna mõttes võimalikult kahjutuks kaevandamiseks. Kuid see on juba eraldi vastava ala asjatundjate teema.

Kuna Venemaa on oma sõjategevuse tõttu on üha enam paariaks muutumas ja vastuolud kasvavad ka Hiinaga, siis on läänemaailmal ilmselt kasvav vajadus leida võimalusi ilma nendeta hakkama saada. Päris ilma ilmselt ei saa, kuid lisaks Venemaale tasub ka Hiina rolli kindlasti vähendada. Hiinal on oma agenda. Kui teatava tooraine ja toodangu osas juhtiv seisund saavutada, siis aitab see poliitiliste eesmärkide saavutamisele tublisti kaasa. Hiina on juba kasutanud muldmetalle, täpsemalt nende ekspordi peatamist, poliitilise surve avaldamiseks näiteks Jaapanile. USA on ohu tajumisel päris kaugele jõudnud, kuid ka Euroopas on arusaam Hiina-sõltuvuse ohtlikkusest kiirelt levimas. Mitu

tuhat USA relvasüsteemi sisaldab osi, mille tootmiseks vaja Hiinast imporditud muldmetalle.

Kriitiliste maavarade osas tasub märkida sel suvel loodud Mineraalide Julgeoleku Partnerlust. See on kümne riigi ühendus, mille eesmärk on tagada, et kriitiliste mineraalide, nagu koobalt, liitium ja nikkel puhul kaevandataks, töödeldaks ja võetaks neid taaskasutusse viisil, mis võimaldaks liikmesmaadel jagada neid geoloogilisi ressursse nii-öelda sõbralike riikidega. Ühendusse kuuluvad Austraalia, Kanada, Soome, Prantsusmaa, Saksamaa, Jaapan, Lõuna-Korea, Rootsi, Suurbritannia ja USA. Ehk siis nii maavarade poolest rikkamad kui ka vaesemad maad. Põhieesmärk on tagada tarneahelate toimimine ilma Hiina osaluseta.

Senine globaliseerumismudel näikse olevat umbe jooksnud, kuigi ta ei ole veel laualt maas ja ideaalses variandis võiks ta uuesti toimima hakata. Ükski riik ei ole ilmselt võimeline toimima täieliku enesevarustatuse tingimustes. Poliitiliselt näib asi praegu aga raske olevat. Seetõttu näeme ilmselt uusi globaliseerumismudeleid, nagu näiteks niinimetatud „vertikaalne globaliseerumine“ uute geopoliitiliste blokkide moodustumisega maailmas. Kujunenud või kujunemas on erinevad riikide rühmad, nii formaalsed kui mitteformaalsed. Näiteks USA on pakkunud pooljuhtide tootmiseks liitu Jaapani, Lõuna-Korea ja Taivaniga, nimetusega „Chip 4“ ehk „Kiipide Nelik“. Selle siht on kiipide tarneahelate tagamine ilma Hiinata. Kiibitootmisele on hakatud suurt tähelepanu pöörama ka Euroopa Liidus, kus vastava programmi tarbeks on ette nähtud 43 miljardi euro eraldamine. Neli kiibifirmat on juba teatanud tehaste ehitamisest euroliidus ja ala tipptegija, Taivani TSMC peab samal teemal kõnelusi Berliiniga. Taivani kuulumine loodavasse kiibinelikusse näitab ehk selgemas valguses ka saareriigi rolli geopoliitikas ning kollektiivse Lääne suurt huvi vältida Taivani sattumist Hiina kontrolli alla. Tegemist on ikkagi mikroskeemide osas maailma juhtiva jõuga, mis annab valdava enamuse tipptehnoloogilistest ehk kõige väiksematest kiipidest. Kui Taivan on võimeline tootma kiipe mõõtkavas 4 nanomeetrit liikumisega kolme nanomeetrisele skaalale, siis Hiina võimekus on seni kusagil 10 nanomeetri mastaabis.

Kuid Hiina jääb tootjariigina kindlasti veel kauaks kaardile. Soome andmed näiteks viitavad sellele, et hoolimata Pekingi nihkumisest suurema autoritaarsuse suunas ja halvenenud suhetest Läänega on kaubavahetus Hiinaga tänavu hoopis kasvanud. Lihtsalt seni ei ole võimalik Hiinat kellegagi asendada. Varem jutuks olnud haruldastest muldmetallidest saab Euroopa Liit

üle 90% Hiinast. Lisaks on Hiina keskne tegija ravimite tootmisel, kemikaalide, päikesepaneelide ja akude tarnimisel. Seetõttu on tähtsad ka transpordikoridorid Hiinast Euroopasse ja mujale. See on üks põhjus, miks tasub jälgida uudiseid Kesk-Aasiast. Sealsed riigid on pikka aega olnud Moskva suhteliselt kindla kontrolli all, kuid olukord on muutunud ja Ukraina sõda on kindlasti üks põhjus selleks. Kuid juba enne seda andis sealsetele riikidele uue võimaluse Hiina kasvav mõju piirkonnas. Praegu on peamiseks Hiinast läände suunduvaks maismaateeks niinimetatud Põhja Koridor, mis ühendab Aasiat Euroopaga läbi Venemaa ja Valgevene. Ukraina sõja tõttu on aga Venemaa muutunud üha toksilisemaks ja seetõttu leiab järjest rohkem kasutamist alternatiivne variant – niinimetatud Keskmine Koridor, mis kulgeb läbi Kesk-Aasia, üle Kaspia mere Kaukasusse, sealt Türgisse ja edasi kas üle Musta mere või Bosporuse väina silla Lõuna-Euroopasse. Võimaluste laienedes on Kesk-Aasia riigid muutunud ka Venemaa suhtes jahedamaks ning Moskva mõju seal on märkimisväärselt vähenenud. Parim näide on ehk Kasahstan, mis on ka Keskmise koridori loomisel üks eestvedajaid. Eesti vaatevinklist viiks see koridor Aasia ja Euroopa vahelise transpordikoridori meist kaugemale lõunasse.

Eelmainitud teemasid kokku võttes võib väita, et senise globaliseerumisajastu lõpp ja uute riigiühenduste ning transpordikoridoride ilmumine suunab maailma ilmselt suurema fragmenteerumise suunas. Protsess saab ilmselt paljudele valitsustele, kuid ka tootjatele-tarnijatele olema valuline. Kuid peatada seda ilmselt enam ei anna.

Kogu maailm on huvitatud majanduskasvu jätkumisest ka praegustes keerulistes oludes. Nüüd aga küsimusest, et mis saaks olema selle hind? Viimastel aastatel on filosoofilistes arutlustes olnud jutuks mõttesuund, mida inglise keeles nimetatakse „longtermism“. Tegemist on tuleviku põlvkondadele mõtlemisega ja eesmärk on suunata tänapäeva inimkonna tegevust tulevastele põlvedele elutingimuste tagamisele. See, mida me täna teeme, mõjutab ju ka tulevikku ja seal elavaid inimesi. Kuid tuleviku elanikkond ei ole tänastel valimistel valijad ja seetõttu on poliitikutel raske nende huve arvesse võtta. Või nagu üks tuttav ütles, et „Aga mida need tulevased põlvkonnad minu heaks on teinud…“.

Üks valdkondi, kus inimkond saab juba täna tuleviku heaks midagi teha, on keskkonna säilitamine elamiskõlblikuna. Kuid kas ei teki vastuolu majanduskasvu jätkumise või taastumise ja kliimaeesmärkide vahel? Vastus

sõltub inimkonna tegevusest. Mul on aga karvane tunne, et inimkond vaevalt et hakkab ohverdama majanduslikku heaolu praegu ja siin tuleviku ning seal olevate inimeste nimel…

Hiljutine kliimakohtumine Egiptuses, ehk COP27, oli suhteliselt hea näide. Vaieldi palju, kuid tulemusi oli vähe. Otsustati küll moodustada fond kliimamuutustest enim kannatada saanud või saavate riikide toetamiseks, kuid ei ole selge selle rahastamine ja eri riikide osaluse vorm ja suurus. Ehk kõik jäi lahtiseks, keskkonnareostuse vähendamiseks aga erilisi kohustusi ei võetud. Lahtiseks jäi ilmselt ka küsimus sellest, et osad seni nii-öelda kannatajariikide killas olnud maad, nagu näiteks Venemaa, Hiina ja Saudi Araabia on piisavalt suure sissetulekuga, et ohvrite killast rikkujate kilda liikuda. Tõstatati ka Ukraina sõja mõju keskkonnale, kuna senine sõjategevus olla juba tootnud kasvuhoonegaase umbes 100 miljonit tonni CO2-e ekvivalendis, mis võrdub mõne terve riigi, nagu Kolumbia või Bangladeshi aastase heitekogusega.

Mis puutub aga kliima soojenemisse, siis praeguste pingutuste jätkumisel samal tasemel, ilma täiendavate sammudeta, peaks globaalne temperatuur aastaks 2100 tõusma 2,5 kraadi ehk kraadi võrra rohkem kui kurikuulus siht hoida see tõus pooleteise kraadi piires. Vähemalt jõudis sellisele järeldusele ÜRO valitsuste vaheline ekspertrühm. Kliima soojenemine saab seega olema loodetust kiirem koos kõigi selle järelmitega.

Soojenemisel on aga mitu mõju. Kusagil võib ju ilm soojemaks ja meeldivamaks muutuda, kuid selle üle ei tasu rõõmustada. Juba praegu annab merevee tõus end mitmetes Vaikse ookeani saareriikides tunda ja sellised madalad saared, rannikualad ja linnad ongi ilmselt suurimas ohus. Kuna aga inimkond ei pruugi nende muudatustega piisavalt kiiresti kohaneda, siis ootab meid ees sadade miljonite või isegi miljardite inimeste liikvele minek. Näiteks planeedi kõige tihedamini asustatud alad paiknevad 25. ja 26. põhjalaiuskraadi ümber, mis on ajalooliselt olnud soodsa kliima ja viljaka maaga piirkonnad. Sellel maaribal elab umbes 279 miljonit inimest ja see lõikab läbi riikide, nagu India, Pakistan, Bangladesh, Hiina, USA ja Mehhiko. Asjatundjad väidavad, et inimesele enim sobiv kliima-ala ümber gloobuse liigub põhja poole kiirusega 1,15 meetrit päevas. Mullu sundis kliima muutumine liikvele 89,3 miljonit inimest, tänavu on juba praeguseks see number umbes 100 miljonit. Konkreetseim ja lähim näide on Pakistani üleujutused, mis on tänavu sundinud liikvele 33 miljonit inimest. Üks tunamullune uuring pakub, et aastaks 2070 on kliima soojenemise

tõttu jäänud inimkonnale soodsate tingimuste tsoonist välja üks kuni kolm miljardit inimest.

Kliima omakorda mõjutab ka maaharimist ja seega ka toidu tootmist. Siin on kaks probleemi. Üks ja suurem on osade alade muutumine kas liiga kuivaks või liiga märjaks, mistõttu põllumajandus seal hääbub. Teine teema on aga kasutamata kõlvikud. Aafrikas paikneb näiteks 60% kasutamata põllumajanduseks sobilikku maad. Kui see kasutusele võtta, võiks Must manner muutuda üheks maailma viljaaidaks. Ja veelkord mainin Kongo Demokraatlikku Vabariiki. Kuigi sõna „demokraatlik“ on tema puhul küll täiesti kohatu. Seal elab maailma vaesuselt kolmas rahvas, kuid seal paikneb 80 miljonit hektarit põllumajanduseks sobilikku maad, mis on kasutamata. Paljuski aastakümneid vältava sõjategevuse tõttu. Uute põllumajanduspiirkondade kasutusele võtmine oleks aga maailma rahvastiku kasvu arvestades kindlasti vajalik. Lisaks tasub meenutada, et Ukraina on seni taganud kümnendiku maailma nisuekspordist ja võiks öelda, et nende vili on aidanud toita umbes 400 miljonit inimest. Praeguseks on aga Venemaa tegelenud veebruarist alates lisaks tsiviil infra hävitamisele ka põllumajanduskõlvikute hävitamise või kasutuskõlbmatuks muutmisega. Seni on mure olnud varasema viljatoodangu väljaveoga, kuid sõja mõju tulevastele viljasaakidele me veel ei tea.

Ja muide ka varem märgitud infot Aafrikas kasutamata maa osas tasub võtta suure ettevaatusega. Me ei tea veel täpselt, kuidas kliimamuutus neid piirkondi mõjutama hakkab ning mida võib tähendada suurte alade taimestiku hävitamine ja asendamine millegi muuga. Aga see on taas erialaekspertide teema. Igal juhul viitavad need viimased näited veelkord kasvavale tähtsusele, mida Aafrika tänapäeva maailmas omab. Ja see tähendab ka erinevate huvide põrkumist seal. Meil Eestis on hakatud ka Mustale mandrile enam tähelepanu pöörama, kuigi praegu näikse meil välispoliitika paljuski jäävat Ukraina sündmustele keskendunuks.

Seega Aafrikal on lisaks nii rohepöördele kui ka üldisele tehnoloogilisele arengule hädavajalike maavaradele potentsiaali ka millekski muuks. Seda paraku ka negatiivses mõttes. Pean silmas migratsiooni. Kui suured alad Aafrikas kuivavad, siis liigub sealne elanikkond edasi mujale. Aafrika on ka ilmselt piirkond, kus sündimus jätkab kiiret kasvu kõige kauem ja elanikkond seetõttu kasvab. Arvutuste kohaselt peaks 15 aasta pärast enam kui pool Aafrika noortest elama maapiirkondades. Ja need on just need piirkonnad, kus kliimamuutused kõige enam mõju avaldavad.

Kliimamuutused esitavad uusi nõudeid ka teaduse arengule. Kui põllumajanduseks sobivaid piirkondi jääb vähemaks, tuleb leida võimalus toidu tootmiseks uuel ja efektiivsemal viisil. Jahedas ja külmas kliimas võib see tähendada suuremat kaetud pindade kasutamist, mis nõuab aga suuremal hulgal energiat. Ja ka kaetud pindadel on tõhusama leitud olevat kasutada mitte tahket pinnast, vaid vedelat taimete toidukeskkonda. Kuid see on taas asjatundjate arutada. Ilmne on aga, et taolisi lahendusi saab välja töötada eelkõige tehnoloogiliselt arenenud ühiskondades, kus leidub nii haritud inimesi kui vahendeid teadustööks ja uuteks innovaatilisteks lahendusteks. Vähem arenenud osa maailmast võib aga hakata kasvavalt nälga tundma ja selle tunde ajel liikvele minema.

Kui vaadata Euroopa eelmist, 2015-16. aasta migratsioonikriisi, siis oli saabujaid umbes 1,5 miljonit ja enamus neist pärines Aafrikast. Euroopas põhjustas see laine mitmes riigis poliitilise kriisi, mis heiastus ka Euroopa Liidu tasandil. Praegu oleme uues ja suuremas migratsioonilaines, seekord Ukraina pagulaste hulga tõttu. Kuid need pagulased ei jää ilmselt ainsateks. Migratsioon Aafrikast ja Lõuna- ning Kagu-Aasiast ei ole sugugi lõppenud ja uus laine võib olla tulekul. Põhiline inimesi liikvele ajav põhjus on elutingimuste järsk halvenemine, keskkonna muutumine ja toidunappus.

Lisaks ei saa ma märkimata jätta ka mitmete riikide võimetust tulla toime üle jõu suureks kasvanud elanikkonnaga. Silmas tasub pidada tõika, et 60% maailma elanikkonnast on vanuses alla 40 eluaasta. Neist pooled on alla 20. Noortega arengumaades kaasnevad aga riskid. Paljudes riikides on tavaks, et pere vanim poeg pärib isa maalapi või töökoja, ülejäänud peavad aga ise hakkama saama. Nad liiguvad esimese hooga ilmselt linnadesse, suurendades sealset slummide elanikkonda ja aidates kaasa kuritegelike jõukude taastootmisele ning kasvule.

Kuna neil noortel, eeskätt noortel meestel, ei ole aga midagi kaotada, siis tänapäeva infotehnoloogia leviku tõttu on nad hästi kursis heaoluühiskondade elu-oluga ja võtavad kursi sinna. Kui suur enamus pagulastest jääb üldiselt lähikonna riikidesse pidama, siis just noored mehed on need, kes riskivad ette võtta pikemaid reise. Ja Euroopa oli, on ja jääb olema üks nende sihtmärkidest. Immigratsioon omakorda, eriti selle massilises vormis, on üks paremradikaalsete jõudude kandepinna tagaja. Erand ei ole ka Eesti. See omakorda suurendab pingeid ühiskondades.

Lisaks on küsimus ka selles, et enamus immigrante saabub teistsuguse tsivilisatsiooni taustaga riigist. Uude asukohariiki jõudes, eriti kui seal on ees kaasmaalaste kogukond, ei soovi nad omaks võtta kohalikke kombeid ja väärtusi, vaid eeldavad, et kohalik keskkond kohaneb nendega. Tekivad, ja mitmes riigis juba on tekkinud, teravad tsivilisatsioonialased või kultuurilised konfliktid, mis võivad viia (mõnel pool on juba ka viinud) vägivallani. Märkimata ei saa jätta ka teatavat vastuolu migratsiooni puhul. Ühelt poolt on Lääne ühiskondades noorte ja seega ka töökäte puudus. Teiselt poolt on soovimatus suuri hulki võimalikke maksumaksjaid vastu võtta. Mõlema probleemi puhul on aspekte, mis aga poliitilises diskursuses ei pruugi alati kaubaks minna – töökäte puudust saab leevendada tehnoloogia abil. Migrantidest ei pruugi aga niipeagi maksumaksjaid saada, eriti kui nad tulevad teisest tsivilisatsioonidest. Selles plaanis on muide Ukraina pagulaste teema muust migratsioonist erinev.

Kokkuvõtlikult võibki öelda, et oleme multikriiside ajastus. Midagi roosilist silmapiiril ei näi olevat, kuid inimkond on läbi aastatuhandete pidanud kohanema. Nii ka nüüd. Poliitikutele peaks see tähendama vajadust avarama pilgu järele. Võimet mõtelda pikemas perspektiivis kui ühe valimistetsükli kestvus. See on aga eraldi teema ja lõppude lõpuks peaksid valimiste tulemused peegeldama ühiskonna läbilõiget – nii tark või rumal nagu on ühiskond, niisama tark või rumal on keskmine valimiste tulemus. Mõtlevale osale ühiskonnast tasub aga soovitada tegeleda muuhulgas ka teadmiste levitamisega, kasvõi infokildude kaudu, et seda poliitilist keskmist täiustada.